

Marta Białobrzeska
Białystok
ORCID: 0000-0002-0278-8795

Powrót Zapolskiej

Brak i jego konsekwencje

Gabriela Zapolska wróciła do rzeczywistości szkolnej po wielu latach. W programach nauczania i podręcznikach, dostosowanych do podstawy programowej zgodnej z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 roku, jej twórczość pojawiała się incydentalnie¹. *Moralność pani Dulskiej* traktowano raczej jako kontekst niż jako utwór omawiany w całości. W zapisach *Informatora o egzaminie maturalnym* z 2016 roku zarówno na poziomie podstawowym, jaki i poziomie rozszerzonym dramatu Zapolskiej nie było². Nie było też wielu innych dzieł od lat należących do kanonu literatury polskiej. Podstawa programowa zakładała, że nauczyciel w liceum musi omówić siedem lektur obowiązkowych (oznaczonych gwiazdką). Wśród nich na poziomie podstawowym znalazły się: *Bogurodzica*, *Dziady cz. III* i *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza, *Lalka* Bolesława Prusa, *Wesele* Stanisława Wyspiańskiego, *Ferdydurke* Witolda Gombrowicza oraz wybrane opowiadanie Brunona Schulza³. Dobór tekstów uzupełniających należał do

- 1 Zob. *Podstawa programowa z komentarzami. Tom 2. Język polski w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum*, zgodna z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. z 2009 r., nr 4, poz. 17.
- 2 Zob. *Informator o egzaminie maturalnym z języka polskiego od roku szkolnego 2014/2015*, Warszawa 2013.
- 3 Należy zaznaczyć, że informator maturalny zakładał, że egzamin maturalny na poziomie podstawowym wymaga znajomości treści i problematyki następujących tekstów

nauczyciela, a z tym bywało różnie. Niewielka liczba lektur obowiązkowych dawała pedagogom dużą swobodę wyboru utworów omawianych na lekcjach. Niektórzy omawiali je w całości, inni we fragmentach, a zdarzali się też i tacy, którzy skupiali się jedynie na lekturach „ogwiazdkowanych”. W rezultacie w szkole ponadgimnazjalnej mieliśmy do czynienia z sytuacją określaną mianem złamania kodu kulturowego. Rzeczą oczywistą jest, że żadne dzieło nie powstaje w izolacji, a rzetelna i głęboka interpretacja utworu wymaga odwołania się do kontekstu literackiego. Trudno rozmawiać z uczniami realizującymi język polski na poziomie rozszerzonym o intertekstualności *Tanga* Mrożka, jeśli wśród omówionych na lekcjach tekstów znalazły się jedynie *Dziady cz. III*, Mickiewicza, *Wesele* Wyspiańskiego i *Ferdydurke* Gombrowicza. Z kolei omawianie ewolucji dramatu z pominięciem dramatu naturalistycznego zaliczyć należy do przedsięwzięć karkołomnych. Co więcej, kanon lektur w liceum powinien zawierać teksty, które na tyle umocniły się w świadomości kulturowej, że bez ich znajomości odbiór utworów literackich bywa niepełny i razi powierzchownością.

Często słyszy się, że należy popularyzować czytelnictwo. To prawda, jednak ważne jest nie tylko samo czytanie, ale także jego jakość. Szczególnie istotne wydaje się to w czasach, kiedy w księgarniach i bibliotekach jest coraz więcej książek, a coraz mniej literatury. Fundamentem świadomego i dojrzałego odbioru tekstu literackiego jest kanon.

Poznanie kanonu jest równocześnie poznawaniem pewnych sposobów użytkowania dzieła – kanon jest w tym sensie nie tylko zbiorem utworów, ale też katalogiem pewnych procedur czytania i rozumienia tekstów, których znajomości nabywamy w procesie lektury, edukacji, uczestnictwa w kulturze⁴.

Kanon pozwala opanować przesyt spowodowany różnymi doznaniem estetycznymi, wprowadza ład, oddziela prawdziwy artyzm od miernoty i dyktantstwa. Wartościuje przy tym zjawiska artystyczne, a przede wszystkim stanowi ważny punkt odniesienia. Usunięcie z kanonu lektur szkolnych *Moralności pani Dulskiej* nie było zatem najlepszym pomysłem. Zapolska jednak do szkoły ponadpodstawowej wraca, tyle że jest to powrót niepełny i niedostateczny. Dramat Zapolskiej figuruje w podstawie programowej

omawianych w gimnazjum: wybranych bajek Ignacego Krasickiego, wybranych fraszek i trenów Jana Kochanowskiego, *Dziadów cz. II* Adama Mickiewicza, *Zemsty* Aleksandra Fredry i wybranej powieści Henryka Sienkiewicza. Zob. *Informator o egzaminie maturalnym od roku szkolnego 2014/2015*, dz. cyt.

4 J. Jarzębski, *Wartościowanie w sieci kultury*, „Znak” 1998, nr 7, s. 10–11.

jako lektura uzupełniająca jedynie na poziomie rozszerzonym, co oznacza, że nauczyciele mogą go z uczniami omawiać, ale nie muszą⁵.

Podręczniki i programy

Na przestrzeni ponad dwudziestu lat doczekaliśmy kilku reform edukacji. Na progu reformy 2002 roku mówiono o konieczności odejścia od historii literatury. Postulowano, że ujęcie historyczno-literackie skłania do interpretacji dzieła jedynie w kontekście danej epoki, przy czym zatracą się jego wymiar uniwersalny. Powstały serie podręczników, w których układ chronologiczny zastąpiono układem problemowym⁶. Zwyciężyło jednak ujęcie historyczno-literackie i chronologiczny układ treści. Stanisław Bortnowski w książce *Jak zmienić polonistykę szkolną* zdecydowanie opowiedział się za chronologią oraz charakterystyką epok i prądów:

Pojęcie na przykład odrodzenia, oświecenia i romantyzmu jest tak nośne i ważne w historii, historii literatury czy historii sztuki, tak często powtarzane w obiegu publicznym, tak istotne dla ładu myślenia, że uchylenie tych pojęć w edukacji humanistycznej byłoby dowodem anarchii, czyli całkowitego braku odpowiedzialności za spojrzenie w przeszłość⁷.

W podręcznikach obowiązujących od 2019 roku (dostosowanych do standardów egzaminu maturalnego od 2023 roku) jednym ze sposobów ujęcia treści programowych jest antologia historycznoliteracka z układem problemowym, gdzie informacje podane są w ramach (co przypomina nieco stronę internetową), towarzyszą temu eseje dotyczące prezentowanych utworów z pytaniami badającymi rozumienie tekstu oraz kontynuacje i nawiązania. Ciekawym rozwiązaniem jest omawianie wpływu danej epoki na literaturę współczesną. Układ taki przyjęto w podręcznikach dostępnych

5 Zob. *Podstawa programowa kształcenia ogólnego. Załącznik 1.*, [w:] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz szkoły branżowej II stopnia, Dz.U. z 2018 r., poz. 467; *Informator o egzaminie maturalnym z języka polskiego jako przedmiotu dodatkowego (część pisemna na poziomie rozszerzonym) od roku szkolnego 2022/2023*, 2021.

6 Zob. S. Rosiek, B. Oleksowicz, *Miedzy tekstami. Język polski. Podręcznik dla liceum i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony, Część 4. Pozytywizm. Młoda Polska (echa współczesne)*, Gdańsk 2004.

7 S. Bortnowski, *Jak zmienić polonistykę szkolną?*, Warszawa 2009, s. 141.

na rynku wydawniczym i dopuszczonych do użytku szkolnego. W podręczniku *Oblicza epok* Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych twórczość Zapolskiej ujęta została w czterech rozdziałach: *Tragifarsa mieszczańska*; *Czym jest dulszczyzna*; *Moralność pani Dulskiej – dramat naturalistyczny*; *Moralność pani Dulskiej w teatrze*⁸. W podręczniku *Ponad słowami* Nowej Ery przyjęto podział na siedem dużych części zatytułowanych: *O Epoce*; *Teksty z epoki*; *Nawiązania*; *Kształcenie językowe*; *Tworzenie wypowiedzi z elementami retoryki*; *W kierunku matury – ćwiczenie umiejętności*; *Wiesz, umiesz, zdasz*. Zrezygnowano tu z układu problemowego na rzecz prezentacji twórczości poszczególnych pisarzy. Twórczość Gabrieli Zapolskiej pojawia się w podrozdziałach: *Lektura uzupełniająca: Gabriela Zapolska*, *Moralność pani Dulskiej (fragmenty)* i *Komentarz do lektury: Agata Chałupnik*, *Nie-moralność pani Dulskiej (fragmenty)*⁹. Podobne rozwiązanie przyjęto w serii *Sztuka wyrazu* Gdańskiego Wydawnictwa Oświatowego. Twórczość autorki *Sezonowej miłości* ujęto tu w rozdziale *Gabriela Zapolska „Moralność pani Dulskiej”*¹⁰.

Porównanie dostosowanych do nowej podstawy programowej podręczników z podręcznikami Tomasza Weissa i Ewy Paczoskiej, powstałymi jeszcze przed reformą 2002 roku, jasno wskazuje, że rewolucji, jeśli chodzi o dobór materiału i prezentację problematyki *Moralności pani Dulskiej*, raczej nie dokonano¹¹. Z programami opartymi na zapisach podstawy programowej jest podobnie. W programach nauczania, rozkładach materiałów i planach wynikowych, przygotowanych przez wiodące wydawnictwa, dostosowanych do zapisów nowej podstawy programowej, odnajdujemy następujące problemy: drobnomieszczaństwo, filister, postawa moralno-obyczajowa, dulszczyzna, tragifarsa kołtuńska, dramat naturalistyczny, tabu¹². Podobnie

- 8 Zob. D. Chemperek, A. Kalbarczyk, D. Trzeźniowski, *Język polski. Oblicza epok. Podręcznik. Liceum i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony*. 3.1, Warszawa 2021, s. 191–208.
- 9 Zob. J. Kościerzyńska, A. Cisowska, A. Wróblewska, M. Matecka, A. Równy, J. Ginter, *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony*, 3 cz. 1., Warszawa 2021, s. 152–160.
- 10 Zob. D. Dąbrowska, E. Prylińska, C. Ratajczak, A. Regiewicz, *Sztuka wyrazu. Podręcznik do liceum i technikum*. 3. Część I. *Młoda Polska. Wersja dla nauczyciela*, Gdańsk 2020, s. 67–94.
- 11 E. Paczoska, *Młoda Polska. Podręcznik dla szkół ponadpodstawowych*, Warszawa 1988; T. Weiss, *Młoda Polska. Literatura dla klasy trzeciej szkoły średniej*, Warszawa 1988.
- 12 Zob. B. Łabęcka, *Ponad słowami. Program nauczania języka polskiego w liceum ogólnokształcącym i technikum od roku szkolnego 2019/2020*, Warszawa 2019; A. Kalbarczyk, K. Olejnik, *Oblicza epok. Program nauczania języka polskiego. Liceum ogólnokształcące i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony*, Warszawa 2019.

rzecz ma się z materiałami innych wydawnictw¹³. Z kolei twórcy autorzy podręcznika i materiałów dydaktycznych z serii *Sztuka wyrazu* Gdańskiego Wydawnictwa Oświatowego proponują, oprócz wyżej wymienionych, następujące zagadnienia: losy służącej i kwestia kobieca¹⁴.

13 Zob. B. Pałasz, *Program nauczania języka polskiego w czteroletnim liceum ogólnokształcącym i pięcioletnim technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony*, Gdańsk 2019.

14 W planie wynikowym dostępnym w zasobach internetowych Gdańskiego Wydawnictwa Oświatowego zakłada się, że po omówieniu dramatu Zapolskiej, wprowadzeniu kontekstów (kulturowego, biograficznego, historyczno-literackiego, literackiego: M. Szymiczkowa [J. Dehnel, P. Tarczyński], *Tajemnica Domu Helclów*; S. Shuty, *Odwiedziny*), uczeń:

„– zna czas i okoliczności powstania dramatu Gabrieli Zapolskiej *Moralność pani Dulskiej*;

– wie, dlaczego w dramacie Zapolskiej pojawił się podtytuł *Tragedia kołtuńska*, i co wynikało z takiego zestawienia;

– wie, jakim typem komedii jest farsa, i co ją różni od tragifarsy;

– określa utwór Gabrieli Zapolskiej *Moralność pani Dulskiej* jako dramat obyczajowo-psychologiczny;

– wskazuje cechy dramatu obyczajowo-psychologicznego jako gatunku dramatu powstałego w XIX wieku;

– zna problematykę dramatu *Moralność pani Dulskiej*;

– wymienia postawy, które w dramacie krytykuje Gabriela Zapska;

– czytając uważnie didaskalia, odpowiada na pytania, jakich informacji dostarczają one o mieszkańcach salonu, jak Dulską charakteryzuje strój, jakie inne, oprócz scenografii i kostiumu, teatralne środki wyrazu zostały wykorzystane i jaką pełnią funkcję;

– określa temat rozmowy bohaterki dramatu; omawia sytuację, w której znalazła się Lokatorka;

– podaje zasady, którymi kieruje się Dulska;

– wymienia zarzuty, które stawia Dulska wobec Lokatorki;

– określa, jak Dulska ocenia Juliasiewiczową i jakim kryterium się kieruje;

– ocenia reakcję głównej bohaterki na wieść o nowych informacjach dotyczących Hanki, które przekazuje Juliasiewiczowa;

– przedstawia sposoby, za pomocą których Dulska zarządza kamienicą, odwołując się do fragmentów dramatu, biorąc pod uwagę jej stosunek do lokatorów;

– charakteryzuje Anielę Dulską na podstawie tekstu głównego i didaskaliów, uwzględniając jej zachowanie wobec służącej i wobec lokatorki, przedstawiając poglądy Dulskiej na miłość i małżeństwo, definiując pojęcie moralności według pani Dulskiej, charakteryzując język, którym posługuje się bohaterka;

– charakteryzuje Zofię Szczupaczyńską, bohaterkę utworu Maryli Szymiczkowej *Tajemnica Domu Helclów*, uwzględniając jej pozycję społeczną, stosunek do innych, wyobrażenie o sobie samej, podejście do pieniądza;

– porównuje Zofię Szczupaczyńską z Anielą Dulską;

– wskazuje, na podstawie zestawienia postaw krytykowanych w dramacie Gabrieli Zapskiej, które z nich reprezentują obie bohaterki;

– przedstawia postawę życiową, którą prezentuje Zbyszko: jak ocenia małżeństwo swoich rodziców i w czym wyraża się ta ocena, jaki ma stosunek do pracy zawodowej, w jaki sposób spędza wolny czas, co jest przyczyną jego dramatu wewnętrznego;

Warto w tym miejscu zauważyć, że autorzy podręczników dołożyli starań, aby twórczość Gabrieli Zapolskiej młodym odbiorcom przybliżyć. Ciekawym i niezwykle cennym posunięciem było wprowadzenie do podręczników eseistyki – fragmentów tekstów napisanych przez literaturoznawców, historyków sztuki, teoretyków nauk humanistycznych, filmoznawców, teatrologów, filozofów, a także pisarzy. Jeden autorytatywny głos zastąpiony został zatem wieloma. Mamy tu do czynienia ze zwyczajstwem kreatywnego myślenia nad encyklopedyzmem i faktografią, z nastawieniem na otwartość, na dojrzałość i nietypowość spostrzeżeń, na prawo do wypowiadania własnego zdania. Skoro uczeni się nie zgadzają, uczeń także nie musi biernie przyjmować twierdzeń nauczyciela czy autora podręcznika¹⁵.

W aktualnych podręcznikach, obok eseistyki, zwraca uwagę bogaty materiał ikonograficzny. Zestawienie różnych tekstów kultury: obrazu, rzeźby,

- charakteryzuje Felicjana Dulskiego, biorąc pod uwagę jego ubiór, zachowanie i wykonywane gesty, wypowiadając się na temat zajmowanego w rodzinie miejsca oraz traktowania go przez żonę i córkę;

- określa, na czym polega postawa filistra na podstawie zachowania Felicjana Dulskiego i wypowiedzi Zbyszka;

- wypowiada się, co jest przedmiotem rozmowy Dulskiej z Hanką;

- przedstawia reakcję Dulskiej na problem;

- nazywa postawę, jaką wobec zaistniałej sytuacji przyjmuje Zbyszko;

- określa rolę Hanksi w zaistniałej sytuacji;

- podaje sposób, w jaki postanowiono rozwiązać problem;

- omawia zmianę postawy Zbyszka, prezentując motywy, jakimi się kierował;

- wyjaśnia, na czym polega tragizm sytuacji Hanksi;

- omawia rolę Juliasiewiczowej w rozwoju wydarzeń w dramacie;

- porównuje zachowania siostr Hesi i Meli, uwzględniając sposób mówienia, patrzenie na świat, przeżywanie emocji, opinie wygłaszane o innych;

- określa znaczenie przedmiotów i kultury materialnej w społeczeństwie mieszczańskim, biorąc pod uwagę wygląd mieszkania Dulskiej oraz prezentowany przez nią system wartości;

- wskazuje elementy konwencji naturalistycznej w *Moralności pani Dulskiej*;

- przedstawia wydarzenie, wokół którego jest osnute opowiadanie Sławomira Shutego *Odwiedziny*;

- charakteryzuje bohaterów opowiadania: gospodarzy i gości;

- porównuje to, co mówią gospodarze, z tym, co myślą, i formułuje wnioski;

- interpretuje zachowanie syna państwa Męczarskich;

- określa, które zachowanie bohaterów można uznać za przejaw drobno-mieszcząństwa;

- wyciąga wnioski z zestawienia miejsca ojca w rodzinie Męczarskich i w rodzinie Dulskich;

- określa, jaki model rodziny został ukazany w *Moralności pani Dulskiej* Gabrieli Zapolskiej, a jaki w *Odwiedzinach* Sławomira Shutego”. Zob. <https://gwo.pl/przedmioty/jezyk-polski/dokumenty-oswiatowe> [dostęp: 30.10.2022].

15 Por. S. Bortnowski, *Eseistyka w podręcznikach. Szansa czy zagrożenie dla ucznia liceum?*, [w:] „Język Polski w Liceum. Zeszyty Kieleckie” 2008/2009, nr 1.

filmu z dziełem literackim (np. obraz Barbary Hoogeweegen *Obiad 3* i scena IX aktu I *Moralności pani Dulskiej*¹⁶, zdjęcia ze spektaklu *Moralność pani Dulskiej* i sceny: IX, X i XIV aktu I dramatu Zapolskiej¹⁷), związanych z pewnym zagadnieniem – kluczowym dla epoki – umożliwia uczniom formułowanie hipotez badawczych, kreatywne wykorzystanie swoich spostrzeżeń, obserwacji, skłania do poszukiwań bibliograficznych. Z pewnością jest to jeden ze sposobów przybliżenia uczniom twórczości autorki *Żabusi*.

Pokolenie SMS-ów i Internetu może pracować z podręcznikami, które inspirują do myślenia, proponują ciekawe metody pracy z tekstem literackim, gdzie tradycyjny wykład zastąpiony jest ramkami, „pigułkami”, wykresami. Uczeń przestał być jedynie biernym odbiorcą przekazywanych treści, a stał się współpartnerem polonisty, badaczem i odkrywcą, wyrażającym własne zdanie na temat omawianych problemów.

Istnieje jednak ciemna strona nowatorskich atrakcji. Autorzy prześcigający się w pomysłach na uatrakcyjnienie procesu dydaktycznego często rezygnowali z przekazywania rzetelnych informacji na rzecz ciekawostek. Uczniowie natomiast często potrzebują szerokiego omówienia tekstów literackich, których w podręcznikach nie znajdują. Sięgają zatem po bryki albo odwiedzają strony internetowe o wątpliwej wartości merytorycznej.

Współczesnej młodzieży czytanie Zapolskiej

Zanim skupimy się na problematyce utworu, warto wprowadzić uczniów w świat omawianego tekstu. Młodzież nie czyta lektur szkolnych nie tylko z powodu ich długości. Świat książek staje się coraz bardziej odległy. Trudno fascynować się czymś, czego się nie rozumie. Młodzi ludzie nie znają realiów dawnych epok. Nie wiedzą jaka była sytuacja służących przełomu XIX i XX wieku, nie mają pojęcia o mezaliansie, konflikcie artysta – filister, kulturze kamienic mieszczańskich czy sytuacji kobiet na przełomie XIX wieku. Podobnie wygląda sytuacja w przypadku innych lektur. Przy ich omawianiu konieczne są odwołania do rozmaitych kontekstów, nie tylko historyczno-literackiego, ale także historycznego, obyczajowego, społecznego,

16 J. Kościerzyńska, A. Cisowska, A. Wróblewska, M. Matecka, A. Równy, J. Ginter, *Po nad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony*, dz. cyt., s. 153.

17 D. Dąbrowska, E. Prylińska, C. Ratajczak, A. Regiewicz, *Sztuka wyrazu. Podręcznik do liceum i technikum. 3. Część I. Młoda Polska*, dz. cyt., s. 73–75.

kulturowego. Niezbędne jest zatem wprowadzenie nauczyciela. Materiałów jest wiele, z pomocą przychodzi Internet. Ważne, żeby dostępne zasoby właściwie wykorzystać.

Warto pokazywać dawne czasy także przez pryzmat konkretnych biografii. Zainteresowanie końcem wieku XIX obecnie wzrosło. Wystarczy wymienić tu powstałe w ostatnich latach książki Moniki Śliwińskiej *Muzy Młodej Polski*¹⁸ i *Panny z Wesela*¹⁹, biografię *Wypiański. Dopóki starczy życia*²⁰ i wiele innych. Ranga literacka tych tekstów ma drugorzędne znaczenie. Ważniejsze jest przybliżenie uczniom rzeczywistości przełomu wieków XIX i XX. Profesor Andrzej Fabianowski, pisząc o powrotach do dawnych epok w kulturze współczesnej, zwrócił uwagę, że nawet jeśli idee epoki wydają się przebrzmiałe, to do wyobraźni czytelnika przemawia biografia²¹. Słowa te z pewnością można odnieść także do modernizmu. Zapolska jest niewątpliwie reprezentantką swoich czasów. Młodzi ludzie powinni bliżej poznać kobietę, która łamała zasady, realizowała pasje, próbowała swoich sił w coraz to nowych rolach, była baczną obserwatorką rzeczywistości, przeglądała kroniki kryminalne, śledziła losy sierot i porzucenych kobiet²². Poza tym, mówiąc o życiu Zapolskiej, można przybliżyć inne ciekawe postaci tamtej epoki, chociażby Tadeusza Boya Żeleńskiego, który bezkompromisowo rozprawiał się z hipokryzją i zacofaniem.

Biografia stanowi niezwykle ważny kontekst bez którego interpretacja utworu może okazać się niepełna:

[...] śladami osoby w tekście są bowiem zjawiska z różnych poziomów: przekonania wyrażone wprost albo tylko sugerowane, ale także znaczące przemilczenia, wybór tematu, sposób ukształtowania materiału literackiego, predylekcje stylistyczne. Te rozproszone ślady mają także charakter szyfru, do którego klucz tkwi w osobowości pisarza i w jego egzystencji, wziętej wraz ze społecznym i historycznym kontekstem, a więc czytelnikowi/badaczowi tylko część tego klucza do szyfru jest dostępna, i to w różnym stopniu w przypadku różnych pisarzy²³.

18 Zob. M. Śliwińska, *Muzy Młodej Polski*, Warszawa 2014.

19 Zob. M. Śliwińska, *Panny z „Wesela”*, Kraków 2020.

20 Zob. M. Śliwińska, *Wypiański. Dopóki starczy życia*, Warszawa 2017.

21 Por. A. Fabianowski, *Biografia – najpełniejsza wersja romantyczności*, [w:] *Światło w dolinie. Prace ofiarowane Profesor Halinie Krukowskiej*, red. K. Korotkich, J. Ławski, D. Zawadzka, Białystok 2007.

22 A. Janicka, *Sprawa Zapolskiej. Skandale i polemiki*, Białystok 2015.

23 M. Czermińska, *Autor, podmiot, osoba. Fikcjonalność i niefikcjonalność*, cyt. za: S. Bortnowski, *Adamie, jaki byłeś?*, „Język Polski w Liceum. Zeszyty Kieleckie” 2008/2009, nr 2, s. 10.

Sposobów na prezentowanie biografii twórcy jest wiele. Ja chciałabym omówić dwie propozycje. Pierwszą z nich jest praca metodą projektu. Grupy uczniów mają za zadanie zebrać materiały i przedstawić w formie **prezentacji multimedialnej** następujące zagadnienia: Zapolska w teatrze; Zapolska – dziennikarka; Zapolska – pisarka; Zapolska i kwestia kobieca; Miejsca Zapolskiej.

Inny pomysł to **film poświęcony życiu i twórczości Gabrieli Zapolskiej** z wykorzystaniem różnych konwencji. Odkąd z liceum zniknęły lekcje wiedzy o kulturze, treści należące do tego przedmiotu przeniesiono do podstawy programowej języka polskiego. Można zatem zaproponować nakręcenie filmów o życiu Zapolskiej w konwencji: kryminału, komedii, czarnej komedii, romansu, melodramatu.

Chwyty, sposoby i fajerwerki

Trudno nie zgodzić się ze Stanisławem Bortnowskim, który twierdził, że osvajanie z literaturą dawną wymaga chwytów²⁴. W liceum omawia się *Moralność pani Dulskiej* i trzeba przyznać, że nauczyciele i twórcy licznych pomocy dydaktycznych prześcigają się w tworzeniu pomysłów na ciekawe, twórcze lekcje. Metody aktywizujące stały się w wielu polskich szkołach codziennością, nic więc dziwnego, że wykorzystuje się je także przy omawianiu dramatu Zapolskiej.

Do ciekawych rozwiązań zaliczyć należy **poker kryterialny**, wykorzystywany na lekcjach, których celem jest zaprezentowanie priorytetów w życiu głównej bohaterki *Moralności pani Dulskiej*.

Nauczyciel dzieli zespół klasowy na kilkusobowe grupy i przekazuje każdej z nich po jednej planszy. Można ją narysować na arkuszu papieru bądź kredą na tablicy. Plansza do gry w pokera kryterialnego składa się z trzech kategorii pól: najważniejsze (2 pola), ważne (3 pola), mniej ważne (8 pól). Uczniowie wybierają jeden komplet kart z hasłami, które uzupełnili w karcie pracy. Liderzy zespołów rozdają potasowane karty uczestnikom gry. Każda osoba odczytuje tekst na swojej karcie i podejmuje decyzję o jej umieszczeniu na jednym z trzech kategorii pól w zależności od tego, czy określone wartości uzna za najważniejsze, ważne lub mniej ważne dla Anieli Dulskiej. Liczba kart w poszczególnych kategoriach jest z góry ustalona. Dlatego gdy w danej kategorii nie ma wolnych miejsc, gracze mogą negocjować (za pomocą odpowiednio dobranych argumentów) usunięcie jednej z leżących tam kart. Jeśli grupa wyrazi zgodę,

24 S. Bortnowski, *Nowe spory, nowe scenariusze...*, Warszawa 2001.

karta wraca do właściciela. Wygrywa ten, kto najszybciej pozbędzie się kart. Na koniec uczniowie porównują rozkład hasel na wszystkich planszach, dzielą się spostrzeżeniami na temat zauważonych różnic i podobieństw, a następnie formułują ogólne wnioski²⁵.

Inną często wykorzystywaną metodą w pracy z *Moralnością pani Dulskiej* jest **drama**. Techniki dramowe, przede wszystkim wejście w rolę i improwizacja, sprawiają, że problemy bohaterów literackich stają się bliższe uczniom. Zaangażowane działanie zmusza do twórczych poszukiwań oraz wyzwala wyobraźnię. Nie we wszystkich zespołach klasowych zajęcia dramowe się udają, co nie znaczy, że nie warto próbować²⁶.

Metoda **kapeluszy myślowych de Bono** z kolei pozwala spojrzeć na postać Anieli Dulskiej z kilku perspektyw. Grupy uczniów losują kolory kapeluszy. Kolor biały dotyczy faktów z życia bohaterki, żółty skupia się na jej pozytywnych cechach, czarny koncentruje się na wadach, czerwony odpowiada za uczucia i emocje, które budzi postawa Dulskiej. Kapelusz niebieski należy do nauczyciela kierującego dyskusją. Metoda ta pozwala uczniom doskonalić umiejętność dyskusowania, prezentowania własnych argumentów, poznawania opinii innych na ten sam temat, a przede wszystkim pomaga w rozwiązywaniu problemów, w jakim w tym przypadku jest ocena głównej bohaterki *Moralności pani Dulskiej*²⁷.

Do ciekawych propozycji zaliczyć należy **metodę projektu i jej liczne warianty**. Uczniowie sami gromadzą i selekcionują materiał literacki, ilustrujący dane zagadnienia, poznają utwory spoza listy lektur obowiązkowych, uczą się współpracy w grupie. Oto tematy, przy których opracowywaniu uczniowie sięgają nie tylko po *Moralność pani Dulskiej*, ale też inne utwory Zapolskiej: *Portret mieszczan w literaturze modernizmu i dwudziestolecia międzywojennego*; *Filister młodopolski i filister współczesny*.

Stosowanie podczas lekcji wyżej wymienionych metod w wielu szkołach stało się normą. Najczęściej łączy się je z rzetelną pracą z tekstem. Uczeń współtworzy lekcję, stawia pytania, poszukuje nowych rozwiązań, ocenia, wnioskuje, a przede wszystkim może spojrzeć na twórczość Gabrieli Zapolskiej z różnych perspektyw.

25 J. Zabrodzka, *Scenariusz lekcji „W domowych pieleszach kołtunerii”*, <https://dlanauczyciela.pl/zasob/224784,scenariusz-lekcji-w-domowych-pieleszach-kołtunerii.docx> [dostęp: 30.10.2022].

26 Zob. A. Dziedzic, J. Pichalska, E. Świdarska, *Drama na lekcjach języka polskiego*, Warszawa 1995.

27 E. Brudnik, A. Moszyńska, B. Owczarska, *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Kielce 2000, s. 142–143.

Szukanie analogii

Aby przybliżyć uczniom problematykę *Moralności pani Dulskiej*, warto poszukiwać analogii, budować pomosty między literaturą dawną a czasami obecnymi. Z pomocą przychodzi kultura współczesna. Należy wspomnieć tu o cyklu książek Jacka Dehnela i Piotra Tarczyńskiego (napisany pod pseudonimem Maryla Szymiczkowa) o profesorowej Szczupaczyńskiej²⁸. Twórcy podręcznika *Sztuka wyrazu* wykorzystali fragment *Tajemnicy domu Helclów*, aby pokazać podobieństwa między Anielą Dulską a profesorową Szczupaczyńską. Ciekawe wydaje się tu postawienie problemu: czy postawę Zofii Szczupaczyńskiej można określić mianem dulszczyzny?²⁹

Moralność pani Dulskiej to także utwór o rodzinie. Podręcznik *Między tekstami* proponuje zestawienie dramatu Zapolskiej z utworem *Cukier w normie* Sławomira Shutego³⁰. Wśród zadań adresowanych do uczniów pojawiają się następujące: „1. Jakie jest miejsce ojca w rodzinie Męczarskich, a jakie w rodzinie Dulskich?” – uczniowie mają wyciągnąć wnioski z tego zestawienia; „2. Określ, jaki rodzaj rodziny został ukazany w *Moralności pani Dulskiej*, a jaki – w *Odwiedzinach* Sławomira Shutego”³¹.

Aby pokazać, że zjawisko dulszczyzny wciąż istnieje i ma się dobrze, warto wykorzystać fascynację młodzieży serialami. Można zaproponować uczniom obejrzenie pierwszego odcinka serialu *Wielkie kłamstewka* na platformie Netflix. Jego akcja rozgrywa się współcześnie na terenie Stanów Zjednoczonych, w środowisku bogatych mieszkańców małego miasteczka. Podczas lekcji nauczyciel zainicjowałby rozmowę o tym, czy mimo różnicy realiów można dostrzec w kreacjach bohaterów dulszczyznę. To z kolei mogłoby stanowić punkt wyjścia do dyskusji na temat tego, jak bardzo nasze pochodzenie nas determinuje, jak dalece wpływa na nasz sposób widzenia świata oraz system wartości³².

Programy nauczania zwracają uwagę na bardzo ważny problem podjęty przez Zapolską – sytuację służących. Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe

28 Zob. M. Szymiczkowa (J. Dehnel, P. Tarczyński), *Tajemnica domu Helclów*, Kraków 2015; *Rozdarta zasłona*, Kraków 2016; *Seans w Domu Egipskim*, Kraków 2018; *Złoty róg*, Kraków 2020.

29 Zob. D. Dąbrowska, E. Prylińska, C. Ratajczak, A. Regiewicz, *Sztuka wyrazu. Podręcznik do liceum i technikum*. 3. Część I. *Młoda Polska*, dz. cyt., 78–79.

30 S. Shuty, *Cukier w normie*, Warszawa 2021.

31 D. Dąbrowska, E. Prylińska, C. Ratajczak, A. Regiewicz, *Sztuka wyrazu. Podręcznik do liceum i technikum*. 3. Część I. *Młoda Polska*, dz. cyt., s. 93–94.

32 Tamże, s. 78.

proponuje temat lekcji: „Hanki, Marysie, Ciesie... – niewolnice od wszystkiego? Obraz (nie)doli służącej w *Moralności pani Dulskiej*”. Lekcję rozpoczyna przeczytanie trzech fragmentów książki Joanny Kuciel-Frydryszak *Służące do wszystkiego*³³. Fragmenty 1. i 2. zawierają porady i przestrogi publikowane w poradnikach dla służących, fragment 3. z kolei przedstawia genezę wątku służącej Hanki z *Moralności pani Dulskiej*³⁴. Co do filmów, znakomitymi kontekstami odnośnie do sytuacji służących okazują się *Służące* (2001, reż. Tate Taylor) oraz *Kamerdyner* (2018, reż. Filip Bajon). Można zaproponować obejrzenie tych filmów przed omówieniem *Moralności pani Dulskiej*.

Warto, a nawet trzeba zaproponować uczniom poznawanie twórczości Gabrieli Zapolskiej w teatrze. Pozwoli to dostrzec mistrzostwo autorki *Ich czworga* w kreowaniu postaci i konstruowaniu akcji dramatycznej. Przede wszystkim jednak realizacje sceniczne dramatów pokazują ich ponadczasowość, a także zapewniają odbiorcom dużą dawkę emocji. Co więcej, obejrzenie spektaklu w teatrze otwiera pole do głębokich, dojrzałych dyskusji. Można porozmawiać z uczniami o wypowiedzi reżyserki Agnieszki Glińskiej na temat przedstawienia *Moralność pani Dulskiej*, które miało premierę w warszawskim Teatrze Współczesnym w 2011 roku:

Interesuje mnie, ile Dulskiej jest w nas [...] ile jest jej we mnie? Mogłabym powiedzieć za Flaubertem „Dulska to ja”. Kołtuński reżyser z kołtuńskimi aktorami robią kołtuńskie przedstawienie w kołtuńskim teatrze. Dulskość, celowo nie używam określenia dulszczyzna, to nasza narodowa cecha. Nasza polska dulskość każe nam znaleźć kogoś „gorszego” od siebie, kogo pokazujemy paluchem i kim będziemy poniewierać. „Patrzcie jaka mieszcza straszna, kołtunka, a fu. My jesteśmy lepsi, mądrzejsi, bardziej wyrafinowani”³⁵.

Młodzież licealna powinna wiedzieć, że Gabriela Zapolska oprócz dramatów pisała także powieści. W liceum obecnie można odnaleźć tzw. czytelników poszukujących, którzy z obowiązku czytają lektury, a pod ławką skrywają to, co ostatnio przykuło ich uwagę. Często są to kryminały. Warto zatem pokazać uczniom Zapolską jako autorkę powieści sensacyjnej *Kwiat śmierci*³⁶. Młodzież może być też zainteresowana sytuacją kobiet na

33 Zob. J. Kuciel-Frydryszak, *Służące do wszystkiego*, Warszawa 2018.

34 D. Dąbrowska, E. Prylińska, C. Ratajczak, A. Regiewicz, *Sztuka wyrazu. Podręcznik do liceum i technikum. 3. Część I. Młoda Polska. Wersja dla nauczyciela*, Gdańsk 2020, s. 85.

35 J. Kościerzyńska, A. Cisowska, A. Wróblewska, M. Matecka, A. Równy, J. Ginter, *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony*, dz. cyt., s. 155.

36 G. Zapolska, *Kwiat śmierci. Powieść kryminalna ze stosunków krakowskich w dwóch tomach*, red. tomu i wstęp A. Janicka, oprac. tekstu i posłowie P. Kowalczyk, Białystok 2015.

przełomie XIX wieku. Warto zatem zaproponować uczniom przeczytanie *Kaśki Kariatydy* czy *Sezonowej miłości*. W *Córce Tuśki* z kolei zainteresowani uczniowie mogą dostrzec problemy dorastania i poszukiwania własnej tożsamości. Uczniowie realizujący język polski na poziomie rozszerzonym, zainteresowani naturalizmem i jego realizacjami w literaturze polskiej i powszechnej, mogliby przeczytać *Małazskę*. Te i inne utwory Gabrieli Zapolskiej uczniowie mogą wykorzystać, przygotowując się do Olimpiady Literatury i Języka Polskiego. Udział w niej wymaga poznania utworów literackich spoza szkolnej listy lektur, czytania naukowych opracowań, tworzenia własnego tekstu, opatrzonego przypisami i bibliografią, słowem – pogłębionego odbioru tekstów i osadzania ich w przeróżnych kontekstach. Olimpiady nie sposób zatem przecenić.

Prognozy i obawy

Metody aktywizujące, sytuowanie utworu w szerszym kontekście, nawiązania do literatury współczesnej, „chwyty” pozwalające przybliżyć uczniom dramat Zapolskiej – wszystko to jest konieczne. Nie należy jednak popadać w skrajności. Trzeba zaciekawiać, zachęcać, urozmaicać, ale też nie spłycać i nie trywializować. Szkoła powinna nie tylko zachęcać do czytania, ale też dbać o pogłębiony i dojrzały odbiór tekstów literackich.

Pozornie wiele zależy od nauczycieli. Ich swoboda jest jednak ograniczona. W 2023 roku egzamin maturalny odbędzie się w nowej formule. Aby przygotować się do niego, uczniowie będą musieli poznać i przyswoić czterdzieści dziewięć tekstów literackich. Może się zdarzyć, że na omawianie utworów Zapolskiej po prostu zabraknie czasu. Stoimy bowiem w obliczu paradoksu. O doborze podręczników, metod pracy z tekstem, sposobach mówienia o biografii decyduje nauczyciel. Z jednej strony mogłoby się wydawać, że nastały lepsze czasy – duży wybór materiałów dydaktycznych, wydawnictwa prześcigające się w opracowywaniu coraz to nowych materiałów, liczne formy doskonalenia zawodowego. Nauczyciele mają mnóstwo możliwości rozwijania swoich kompetencji. Mogą w zależności od przyjętej strategii kierować procesem edukacyjnym. Z drugiej strony – czytelnictwo wśród młodzieży wciąż spada, a czasu na rzetelne omawianie utworów i wprowadzanie ciekawych metod pracy jest bardzo mało.

Z pewnością *Moralność pani Dulskiej* to utwór w kontekście matury na poziomie rozszerzonym niezwykle ważny, nie tylko ze względu na

poruszaną w utworze problematykę, ale też wiedzę o dramacie³⁷. Poza tym *Moralność pani Dulskiej* jest przez uczniów czytana. Omawianie tego utworu może być twórcze i ciekawe. Jest zatem nadzieja, że Zapolska pozostanie w liceum na dłużej.

BIBLIOGRAFIA

Bortnowski S., *Eseistyka w podręcznikach. Szansa czy zagrożenie dla ucznia liceum?*, „Język Polski w Liceum. Zeszyty Kieleckie” 2008/2009, nr 1.

Bortnowski S., *Jak zmienić polonistykę szkolną?*, Warszawa 2009.

Bortnowski S., *Nowe spory, nowe scenariusze*, Warszawa 2001.

Brudnik E., Moszyńska A., Owczarska B., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Kielce 2000.

Chempererek D., Kalbarczyk A., Trześniowski D., *Język polski. Oblicza epok. Podręcznik. Liceum i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony. 3.1.*, Warszawa 2021.

Czermińska M., *Autor, podmiot, osoba. Fikcjonalność i niefikcjonalność*, cyt. za: S. Bortnowski, *Adamie, jaki byłeś?*, „Język Polski w Liceum. Zeszyty Kieleckie” 2008/2009, nr 2, s. 10.

Dąbrowska D., Prylińska E., Ratajczak C., Regiewicz A., *Sztuka wyrazu. Podręcznik do liceum i technikum. 3. Część I. Młoda Polska. Wersja dla nauczyciela*, Gdańsk 2020.

Dziedzic A., Pichalska J., Świdarska E., *Drama na lekcjach języka polskiego w szkole średniej*, Warszawa 1995.

Fabianowski A., *Biografia – najpełniejsza wersja romantyczności*, [w:] *Światło w dolinie. Prace ofiarowane Profesor Halinie Krukowskiej*, red. K. Korotkich, J. Ławski, D. Zawadzka, Białystok 2007.

Informator o egzaminie maturalnym z języka polskiego od roku szkolnego 2014/2015, Warszawa 2013.

Informator o egzaminie maturalnym z języka polskiego jako przedmiotu dodatkowego (część pisemna na poziomie rozszerzonym) od roku szkolnego 2022/2023, Warszawa 2021.

Jarzębski J., *Wartościowanie w sieci kultury*, „Znak” 1998, nr 7.

Janicka A., *Sprawa Zapolskiej. Skandale i polemiki*, Białystok 2015.

37 *Informator o egzaminie maturalnym z języka polskiego jako przedmiotu dodatkowego (część pisemna na poziomie rozszerzonym) od roku szkolnego 2022/2023*, dz. cyt.

Kalbarczyk A., Olejnik K., *Oblicza epok. Program nauczania języka polskiego. Liceum ogólnokształcące i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony*, Warszawa 2019.

Kościerzyńska J., Cisowska A., Wróblewska A., Matecka M., Równy A., Ginter J., *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony*, 3 cz. 1, Warszawa 2021.

Kuciel-Frydryszak J., *Służące do wszystkiego*, Warszawa 2018.

Paczoska E., *Młoda Polska. Podręcznik dla szkół ponadpodstawowych*, Warszawa 1988.

Pałasz B., *Program nauczania języka polskiego w czteroletnim liceum ogólnokształcącym i pięcioletnim technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony*, Gdańsk 2019.

Podstawa programowa z komentarzami. Tom 2. Język polski w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum, [w:] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. z 2009 r., nr 4, poz. 7.

Podstawa programowa kształcenia ogólnego. Załącznik 1, [w:] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz szkoły branżowej II stopnia, Dz.U. z 2018 r., poz. 467.

Rosiek S., Oleksowicz B., *Między tekstami. Język polski. Podręcznik dla liceum i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony*, Część 4. Pozytywizm. *Młoda Polska (echa współczesne)*, Gdańsk 2004.

Shuty S., *Cukier w normie*, Warszawa 2021.

Szymiczkowa M. (J. Dehnel, P. Tarczyński), *Tajemnica domu Helclów*, Kraków 2015.

Szymiczkowa M. (J. Dehnel, P. Tarczyński), *Rozdarta zasłona*, Kraków 2016.

Szymiczkowa M. (J. Dehnel, P. Tarczyński), *Seans w Domu Egipskim*, Kraków 2018.

Szymiczkowa M. (J. Dehnel, P. Tarczyński), *Złoty róg*, Kraków 2020.

Śliwińska M., *Muzy Młodej Polski. Życie i świat Marii, Zofii, Elizy Pareńskich*, Warszawa 2014.

Śliwińska M., *Panny z „Wesela”. Siostry Mikołajczykówny i ich świat*, Kraków 2020.

Śliwińska M., *Wypiański. Dopóki starczy życia*, Warszawa 2017.

Weiss T., *Młoda Polska. Literatura dla klasy trzeciej szkoły średniej*, Warszawa 1988.

Zapolska G., *Kwiat śmierci. Powieść kryminalna ze stosunków krakowskich w dwóch tomach*, red. tomu i wstęp A. Janicka, oprac. tekstu i posłowie P. Kowalczyk, Białystok 2015.

Źródła internetowe

GWO, *Dokumenty oświatowe*, <https://gwo.pl/przedmioty/jezyk-polski/dokumenty-oswiatowe> [dostęp: 30.10.2022].

Uczę.pl, *Szkoły ponadpodstawowe – język polski*, <https://ucze.pl/zasoby/szkoly-ponadpodstawowe/jezyk-polski-szkoly-ponadpodstawowe> [dostęp: 30.10.2022].

Zabrodzka J., *Scenariusz lekcji „W domowych pieleszach kołtunerii”*, <https://dlaNauczyciela.pl/zasob/224784,scenariusz-lekcji-w-domowych-pieleszach-koltunerii.docx> [dostęp: 30.10.2022].

SŁOWA KLUCZOWE: Gabriela Zapolska, *Moralność pani Dulskiej*, kanon, kod kulturowy, metody aktywizujące, biografia, dramat, teatr

ZAPOLSKA'S REVIVAL

Summary

The article by Marta Białobrzaska deals with the problem of presence of Gabriela Zapolska's work in secondary school. The author discusses the consequences of important works of Polish literature being eliminated from the canon of school reading, which entails breaking the literary code. It also presents the topic related to the return of *The Morality of Mrs. Dulska* to the school reading list, the way of presenting the subject of the work in textbooks, activating methods used in discussing the drama, introducing the context of contemporary literature and culture. The considerations also concern the ways of introducing the biography of Gabriela Zapolska to young people.

KEYWORDS: Gabriela Zapolska, *The Morality of Mrs. Dulska*, canon, cultural code, activating methods, context, biography, drama, theatre